

DE TOEKOMST VAN DE ZIELEZORG BINNEN EN BUITEN DE ZORG

Impressie van een reflectieavond op Landpark Assisië

Door: Drs. Michael Kolen*

Binnen de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking, nemen de vragen rondom spiritualiteit nieuwe vormen aan. Michael Kolen werkt bij stichting Prisma en doet verslag van de discussie over de honderd jaar oude kapel die zich bevindt op een voormalig internaatsterrein, dat transformeert naar een nieuw dorp. Is er een herbestemming mogelijk van deze bakermat van de geestelijke verzorging? En: hoe kijkt de organisatie tegen spiritualiteit in de moderne (zorg-)context?

Genoeg redenen om vijftien professionals in de zielzorg uit te nodigen mee te denken over de vraag naar de toekomst van geestelijke verzorging binnen en buiten de zorg. Een verslag.

Deel I: een historisch perspectief

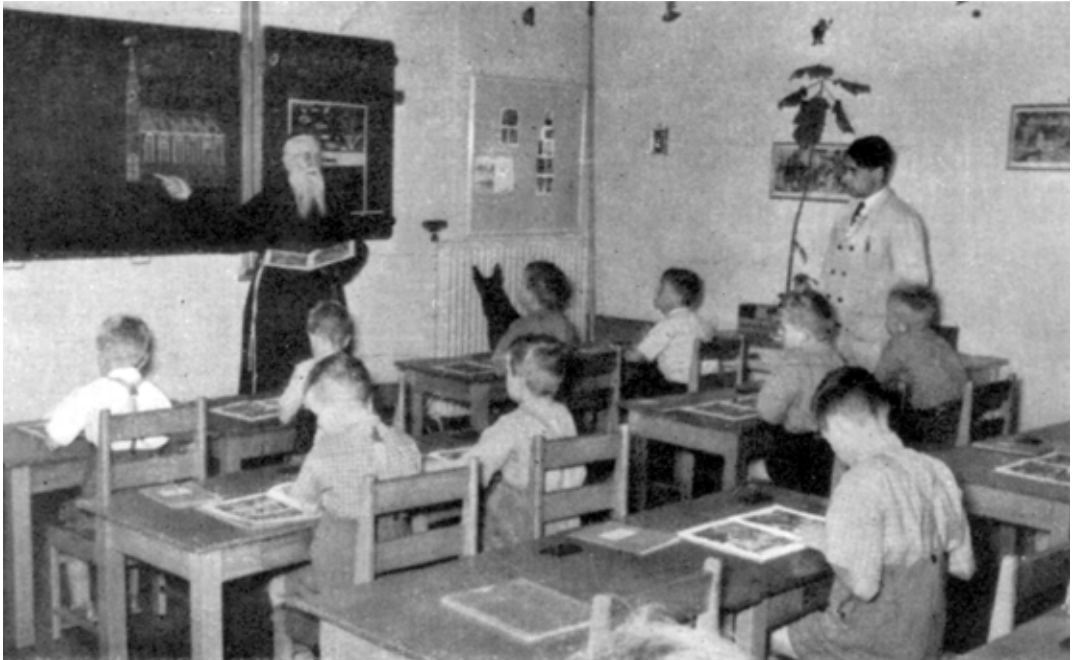
De geschiedenis

Als opwarmer voor de gezamenlijke dialoog houdt Peter Wouters een korte inleiding. Wouters is voormalig geestelijk verzorger van Prisma en auteur van het boek *De Paus is de afgod van Jezus, 100 jaar geestelijke zorg rond de Franciscus Kapel op Landpark Assisië*. Dit boek is een beschrijving van hoe geestelijke verzorging aan mensen met een verstandelijke beperking zich in de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld.

Onder het motto: 'Wie nadenkt over de toekomst, moet weet hebben van het verleden', vertelt Wouters de hoofdlijnen uit zijn boek.

In den beginne

De broeders Penitenten, stichters van het oude Huize Assisië (1904), hadden als lijfspreuk: *Wij doen datgene dat de maatschappij laat liggen en wat wij vinden dat goed is*. Zo waren de broeders eerst actief in het onderwijs en toen dat een overheidstaak werd, gingen zij zich (zonder enige scholing) bezighouden met het onderwijs aan 'dollen'. In het perspectief van die tijd gezien, waren deze mensen ziek en dus werd er gewerkt vanuit een medisch model. Tot ver in de jaren vijftig viert dit model hoogtij. Het kerkelijke leven en het alledaagse leven vallen samen. In het internaat is een rector aangesteld, die vooral de zorg voor het zielenheil van de broeders onder zijn hoede heeft. Naar de bewoners toe was er niet



veel speciale aandacht. De pupillen die onderwijs konden genieten, kregen van de rector op school catecheseonderwijs en verder werd iedereen die daartoe in staat geacht mocht worden verwacht in de dagelijkse mis. Het is de tijd van de verzuilde samenleving en het rijke roomse leven dat ook op Assisië voelbaar en zichtbaar was.

Jaren zestig

In de jaren zestig verandert er veel in zorg en samenleving. De 'Dennedal-affaire' brengt een ware cultuuromslag in de zorg, maar ook de gehele samenleving verandert. Belangrijk voor de broeders is dat, met de komst van de AWBZ, de overheid de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking overneemt. Langzaam maar zeker trekken de broeders zich terug uit de zorg. De ontkerkelijking zet tegelijkertijd fors in. De poging van de katholieke kerk om met het 2^e Vaticaans Concilie in de jaren zestig, het tij te keren, blijkt achteraf bezien mislukt. Ook de Franciscus Kapel ondergaat in deze periode onder invloed van de modernisering van het geloof 'een ware beeldenstorm' en het neo-

gotische interieur maakt plaats voor moderne witte muren en strakke lijnen, in het interieur dat symbool staat voor een kerk die geen verheven mystiek karakter meer heeft, maar dicht bij de mensen wil staan en haar ramen opent naar de wereld.

De jaren zeventig en tachtig

In de jaren zeventig en tachtig wordt de slag gemaakt van rectoraat voor de broeders naar pastoraat voor de bewoners. Maar door de ontkerkelijking is de vraag van veel medewerkers: *Wat doen die pastores hier eigenlijk nog?* Ook discussies met het maatschappelijk werk over eigenheid van ieders discipline, tekenen op dat moment de tijdgeest. Maatschappelijk gezien verdwijnt religie uit de publieke sfeer en beperkt zich tot de privé-sfeer. Ook de pastor richt zich vanaf dat moment met name op het individuele leven van cliënten. Een mooie metafoer hiervoor is dat de zogenaamde 'tram', de verbinding tussen hoofdgebouw en kapel, wordt afgebroken. Het is een symbool van de tijdgeest waarin religie verdwijnt uit de publieke sfeer en iets wordt van de privé-sfeer.

De jaren negentig

In de jaren negentig staat de sector van de verstandelijke gehandicaptenzorg volledig in het teken van 'de vermaatschappelijking van de zorg' en 'het volwaardig burgerschap'. Veel bewoners verlaten het terrein van Assisië om elders in de samenleving te gaan wonen. De geestelijk verzorger komt voor de opdracht te staan om plaatselijke kerken te ondersteunen bij het integreren van mensen met een verstandelijke beperking in hun parochie. Het individuele pastoraat wordt ook steeds moeilijker realiseerbaar, omdat cliënten verspreid zitten door heel Noord-Brabant. Op enkele goede uitzonderingen na komen veel van deze kerkelijke integratieprojecten op een dood spoor terecht. De plaatselijke kerken hebben het vaak zelf erg veel moeite om het hoofd boven water te houden en houden weinig energie over om zich te richten op deze, in hun ogen, bijzondere doelgroep.

Millenniumwisseling

Rond de millenniumwisseling is een tendens waarneembaar dat de aversie tegen de kerk bij jongere generaties verdwijnt en plaatsmaakt voor interesse in alles wat te maken heeft met religiositeit en spiritualiteit. De vraag wordt dan actueel waar de mogelijkheden liggen voor het ondersteunen van mensen met een verstandelijke beperking bij het ontwikkelen van hun eigen levensbeschouwing. Daarnaast groeit ook het besef dat de individuele benadering in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking in sommige situaties te ver is doorgesloten en gaan er stemmen op om meer aandacht te geven aan nieuwe vormen van verbondenheid en gemeenschapsvorming. Wanneer in 2005 een nieuwe geestelijk verzorger zich aandient, op wat dan inmiddels is gaan heten Landpark Assisië, ligt er op het terrein van geestelijk leven een scala aan uitdagingen. Niet in de laatste plaats de kans om de kapel, in relatie tot het aankomende nieuwe dorp Landpark Assisië, een nieuwe levensfase in te laten gaan als religieuze ruimte, maar ook de vraag hoe spiritualiteit in een moderne

zorgorganisatie vorm en inhoud kan krijgen roept om aandacht.

Wat legitimeert de geestelijke verzorging nu nog?

Het verhaal van Wouters laat zien dat de geschiedenis van Geestelijke verzorging in de zorg zich globaal laat kenmerken door drie stadia. Op de eerste plaats is het de kerk die start met het zorgen voor mensen in nood. Geestelijke verzorging en zorg lijken in deze fase min of meer samen te vallen. Ook de publieke ruimte is in deze verzuilde tijd immers geheel levensbeschouwelijk gekleurd. Met de verstatelijking van de zorg wordt de Geestelijke verzorging en in het bijzonder de geestelijk verzorger de 'vertegenwoordiger' van de kerk binnen de zorg. Zoals gezegd verdwijnt de religie in deze tijd naar de privé-sfeer. Dit model is tot op heden ook verankerd in de wetgeving.

De betekenis van de kerk en andere institutionele levensbeschouwingen in onze samenleving, neemt op dit moment echter sterk af. Tegelijkertijd neemt de spirituele diversiteit zichtbaar toe. Dat roept de vraag op naar de betekenis, maar naar ook de legitimatie van geestelijke verzorging in de zorg en daarbuiten. In de situatie van Prisma is deze vraag zeker ook aan de orde, mede gezien het feit dat voor de benoeming van de huidige geestelijke verzorger geen bisschoppelijke zending is aangevraagd en daarmee het 'vertegenwoordigingsmodel' impliciet is verlaten.

Daarnaast is er de tendens dat ook op andere terreinen in de samenleving de vraag naar de betekenis van het religieuze perspectief in de openbare ruimte weer actueel is. Niet alleen de vaak negatieve en probleemgeoriënteerde aandacht voor de Islam in onze samenleving speelt daarbij een rol, maar ook de behoefte aan geïnspireerde ideeën over zorg en samenleving en de groeiende belangstelling voor een herbronning van tradities spelen daarbij een rol.



Deel II: mogelijke lijnen naar de toekomst

Zoektocht naar mogelijkheden

Het gesprek dat na afloop van het bovenstaande historisch perspectief ontstaat, laat zich op het eerste gezicht moeilijk samenvatten. Er komen wel enkele gezamenlijke thematieken bovendrijven waaronder de zorg voor kwetsbare mensen in de samenleving, de last die soms ervaren wordt vanuit institutionele kerkelijke kaders en de verzakelijking van de zorg. De rijke diversiteit van de deelnemers aan de reflectieavond, die varieert van een bisdom-medewerkster tot aan een vrijgevestigd geestelijk verzorger, levert soms ook een verschillend taalspel op. In alle voorzichtigheid worden hieronder drie lijnen beschreven die achteraf mogelijk kunnen worden beschouwd als een zoekend antwoord op de centrale vraag van de avond naar de toekomst van de zielzorg binnen en buiten de zorg.

A. Indirecte geestelijke verzorging als model voor moderne zorgorganisaties

Het feit dat veel geestelijk verzorgers een kleine benoemingen hebben binnen een grote zorginstellingen, noopt tot een andere werkwijze. De pastor die voor iedereen individuele tijd beschikbaar had, is meestal geen realiteit meer en zal onder druk van nieuwe financieringsvormen misschien zelfs verdwijnen. De aanwezige groep professionals benadrukt het belang van een integrale zorgvisie, waarin naast aandacht voor de lichamelijke en psychosociale dimensie van het menselijk bestaan, ook aandacht is voor de existentiële en spirituele. De toekomstige geestelijk verzorger zou in een zorgorganisatie wel eens veel meer een indirecte manier van werken moeten gaan ontwikkelen, waarbij hij of zij teams en individuele begeleiders ondersteunt bij het concretiseren van de aandacht voor de zingevingsdimensie in het eigen werk. Een terrein waarbij zich dit voorzichtig aan het ontwikkelen is, is de palliatieve zorg. Daar is het praten over spiritualiteit en in spirituele termen bijna vanzelfsprekend. Het is te hopen dat deze ontwikkeling in de zorg ook de weg vrijmaakt voor een meer integrale visie op zorg. Daarnaast zou deze indirecte manier van werken zich ook kunnen ontwikkelen in de richting van het ethiekbeleid van een instelling, waarbij aandacht voor de visie op zorg mogelijkheden biedt om ook verschillende levensbeschouwelijke tradities in te brengen in het debat over de toekomst van de zorg. De aandacht van de geestelijk verzorger zal daarmee verschuiven van de bewoner naar de medewerker en de organisatie.

Dat daarmee een wezenlijk onderdeel van de geestelijke verzorging verloren dreigt te gaan, namelijk het individuele contact en het vieren van het alledaagse leven, lijkt een gegeven. Mogelijk dat men hiervoor op zoek moet gaan naar andere wegen binnen of buiten de formele zorgkaders. Binnen Stichting Prisma biedt het Landpark Assisië hiervoor mogelijk kansen (zie punt C.)

B. *Nieuwe vormen van bezielend verband buiten de zorg*
Hoewel de betekenis van institutionele levensbeschouwelijke verbanden lijken af te nemen, zijn er voorzichtig nieuwe verbanden zichtbaar. Kleine spirituele verbanden, al dan niet verbonden aan een fysieke plek, zijn in binnen- en buitenland in opkomst. Voorbeelden zijn de franciscaanse beweging, de beweging van barmhartigheid van de fraters van Tilburg. Maar ook buiten de christelijke traditie zijn voorbeelden te vinden, rond bijvoorbeeld het thema duurzaamheid. Het zijn 'inspiratieplekken' of soms ook wel aangeduid als 'geestelijke krachtcentrales'. De theoloog Jan Hendriks spreekt van 'ordoïde' plekken. Waarmee hij bedoelt: bijzondere (soms monumentale) plekken met een interessante geschiedenis, plekken met interessante voorgangers en/of een goed religieus aanbod et cetera. Deze plekken staan in verbinding met individuen en flexibele lokale verbanden. Op deze plekken werken religieuze professionals en vrijwilligers samen aan hun taak die in de ogen van Jan Hendriks vooral bestaat uit mensen helpen 'de weg naar binnen' te gaan om vervolgens vernieuwd naar buiten te kunnen treden, de wereld in. Religie in onze hedendaagse cultuur opent nieuwe bronnen van betekenisvolle ervaringen. 'Ordoïde' plekken zijn in de ogen van Hendriks ook 'gewijde plekken'. Ze zijn gewijd aan het verkeer tussen binnen en buiten. De plaats waar iets van de mystiek of, anders gezegd, het geheim van het leven ervaren kan worden. Belangrijk is ook dat deze 'gewijde plekken' een grote diversiteit kunnen kennen.

C. *Landpark Assisië als voorbeeld van de synergie tussen formele en informele zorg*

De Franciscus Kapel op Landpark Assisië zou in de ogen van enkele deelnemers aan de reflectieavond kunnen uitgroeien tot zo'n 'ordoïde' plek met een lijntje naar een professionele zorgorganisatie. De bijzondere geschiedenis van het terrein zou daarmee ook een brug kunnen slaan tussen samenleving en de formele zorgwereld. 'Wees zuinig op de kapel. Die kan een ruimte zijn, waar mensen zich vei-

lig en geborgen weten en een betekenisvolle plaats ervaren in een sociaal netwerk waarin ze zelf ook betekenisvolle relaties op kunnen bouwen', zegt een van de deelnemers aan de reflectieavond. Daarnaast zijn veel mensen in de samenleving op zoek naar rust. Ook particuliere vragen naar zielzorg nemen toe. In het boek van Wouters gaat het om de vraag naar wat de individuele mens bezighoudt, waar hij of zij behoefte aan heeft, wat hem of haar goed doet. Waar raak je mensen, waar zit hem dat in?

Het gaat om betekenisvolle contactmomenten. Er gewoon zijn – of, zoals dat inmiddels binnen de zorg heet, presentie. Hierbij kunnen de broeders Penitenten ook als inspiratie dienen. *Zij waren er gewoon, geïnspireerd door een Godsbesef dat in de Bijbel niet voor niets wordt aangeduid met JHWH, 'Ik ben'*, zegt een van de deelnemers. Daarmee zou de spiritualiteit van deze plek ook niet beperkt blijven tot individuele vormen van zelfontplooiing, maar juist ook zoeken naar nieuwe vormen van verbinding met en zorg voor elkaar. Het gaat erom dat gevoel wakker te houden. Voor iemand anders is deze waarde niet exclusief voor de christelijke traditie: *Het zijn vaste waarden die haast universeel zijn.* Een andere collega zegt: *Het gaat om spiritualiteit van de samenleving, om spiritualiteit van het alledaagse, dat dit alledaagse juist ook onder spanning zet.* Duidelijk is voor iedereen dat er nieuwe ontwikkelingen zijn die naast bedreigingen voor de zielzorg ook kunnen bieden.

Nieuwe infrastructuur

De Franciscus Kapel op Landpark Assisië zou een bijdrage kunnen leveren aan een nieuw stukje infrastructuur op het gebied van zielzorg, samen met inspirerende bewegingen die er binnen en buiten Nederland te vinden zijn. Het belang van goede vrijwilligers is daarbij evident. Een kleine spirituele kern, die als bemiddelaar en bondgenoot kan optreden. Want duidelijk is dat er nieuwe taal ontwikkeld zal moeten worden en daarnaast – niet onbelangrijk – zal een en ander ook betaald moe-

ten worden. In dat kader wordt door een van de deelnemers geadviseerd om rondom de Franciscus Kapel snel een organisatie op te bouwen, zodat er structuren zijn die niet samenvallen met mensen die nu de kar trekken. Niet onbelangrijk is in deze het feit dat deze groep mensen ook moet zorgen voor een gezonde financiële basis. Ook hier zien enkele deelnemers mogelijkheden: *Je moet er de juiste mensen voor vinden, maar een open en gastvrije kerk los van institutionele kaders, daar hebben mensen geld voor over.*

Inclusieve samenleving

Wat betreft mensen met een verstandelijke beperking wordt er op deze avond de nadruk gelegd op het feit dat we niet in doelgroepen moeten blijven denken. Wat we nodig hebben zijn bemid-

delaars die bewustwording op gang kunnen krijgen en voorleven hoe authentiek contact mogelijk is. *Want uiteindelijk zijn het engelen die we toelaten, zoals iemand zei. Binnen de kapel gaat het om de zwakste schakel als uitgangspunt. Er zouden diverse lijnen tegelijkertijd kunnen worden ontwikkeld. De geestelijke verzorging is altijd de voorloper geweest van wat er in de samenleving jaren later zich voltrekt, zoals iemand het aan het eind van de avond verwoord. Ook nu kan het die rol van voorloper vervullen. Nieuwe taal en nieuwe vormen kunnen in de periferie van zorg en samenleving worden ontwikkeld.*

** Drs. Michael Kolen is geestelijk verzorger bij Stichting Prisma, een organisatie voor dienstverlening aan mensen met een verstandelijke beperking in Noord-Brabant.*